

Улога јавних интелектуалаца



У Њујорку је 1933. основан „Универзитет у егзилу“ („University in Exile“), чиме је универзитет „The New School“ (основан 1919.) добио први пут постдипломске студије. „Универзитет у егзилу“ – чији део су били политички филозофи Хана Арент и Лео Штраус, али и психолози попут Ериха Фрома и Алена Гурвича – основан је као место сабирања и окупљања научника, професора и истраживача који су отпуштени у нацистичкој Немачкој или фашистичкој Италији. 1934. „Универзитет у егзилу“ је променио име у „Graduate Faculty of Political and Social Science“, и то име ће задржати све до 2005. када је преименован у „New School for Social Research“ („Нова школа за друштвена истраживања“).

Сличну улогу „Универзитету у егзилу“ у Њујорку, имала је „Ecole Libre des Hautes Etudes“, након нацистичке окупације Француске. На „Ецоле Либре“, поред осталих, предавали су Клод Леви-Строс и Роман Јакобсон, а она је постепено, баш као „The New School“ у Њујорку, постала једна од водећих истраживачких институција у Паризу, и обе институције чувале су блиску везу.

Свакако, потребно је вратити се и пар година уназад, и присетити се да је 1923. основан „Институт за друштвена истраживања“ у Франкфурту, марксистички или, радије, лево оријентисан центар окупљања, касније надалеко познат као „Франкфуртска школа“ (из које ће израсти читав низ интелектуалаца од Хоркхајмера и Адорна, преко Маркузеа, Бењамина и Николаса Компридиса).

„The University in Exile“ у Њујорку, „Ecole Libre“ у Паризу и „Institute for Social Sciences“ у Франкфурту (а не треба, разуме се, никакo заборавити ни пример и случај „праксисоваца“ у бившој СФРЈ) – упркос разликама у филозофским и интелектуалним уверењима – били су носиоци критичког духа, филозофског става који по појму увек подразумева дистанцу спрам „датог“, и разумевање на који начин је „датост“ заправо „задатост“ тј. стално преиспитивање најважнијих феномена друштвеног живота. Оно што је било заједничко, дакле, да су ове институције биле својеврсни алтернативни центри бескомпромисног истраживања политичке и друштвене стварности. У њима су расли и стасавали „критички интелектуалци“.

Не мање важно – а нарочито у контексту данашње теме – ту је управо било речи о разумевању нечег што провизорно зовемо „немогућом“ одговорности филозофа, тј. одговорности и за теорију и за праксу. „Немогућа“ одговорност – и стална одговорност за обе сфере – произилази из саме политичности филозофије. То подразумева непрестано полагање рачуна пред умом, али и разумевање да се не може остати у овом самозадовољењу, него да је реч о сталној неопходности остваривања ума у стварности. У условима окупације ова врста одговорности постаје императив.

А у каквој се ситуацији данас налазимо? Већ низ година на делу и снази су практично сви замисливи облици друштвене маргинализације, прогона и пацификације критичког мишљења и заправо сваке умности, на темељу нечег што можемо звати „политичка и интелектуална коректност“ и што носи лажни огртач „прогресивизма“.

Разуме се да специфични облици „интелектуалног колонијализма“ који се у Србији офанзивно спроводе нису само врста локалног ексцеса – они чине нераскидиви део светске политичке и друштвене стварности и судбине интелектуалаца, која је нажалост у многим погледима и мрачнија од оне из доба „хладног рата“, тј. као да је, са преласком из доба „хладног“ у доба (новог) „врућег“ рата ситуација радикализована. И то не само у смислу да тема „интелектуалаца у транзицији“ сада има потпуно другачији смисао (то није рецимо, условно говорећи, „златно доба“ дебата и полемика попут оних између Сартра и Мерло-Понтија или Грамшија и Тољатија) него је посреду у великој мери управо сам нестанак „великих дебата“ – а данас конкретно у Србији и затирање могућности њиховог појављивања.

О „критичким интелектуалцима“ у Србији

Јер ситуација је таква са де фигура "критичког интелектуалца" умногоме изгубила. А ако се овакво стање продужи, не само да нећемо имати критичких и јавних интелектуалаца него нећемо имати никаквих интелектуалаца – у мери у којој је критички став спрам *стату*
с *ду*
оа

саобразан и саприпадан идеји интелектуалца. Србија је релативно скоро остала без Светозара Стојановића и Михаила Марковића, без два интелектуалца која ћемо памтити не само по њиховом доприносу светској филозофији него и по личном ангажману и активном обликовању и усмеравању друштвеног живота. Али и још понечем. Ова два филозофа последњих деценија били су теоријски, политички и идеолошки

неистомишљеници – али и велики пријатељи. Њихове разлике најчешће су биле само изузетни подстицаји за разговоре и дебате. Данас смо, изгледа, далеко и од разлика и од дебата на велике теме правде, једнакости, слободе. Данас смо, да ствар буде драматичнија, далеко и од мишљења и ума. И неће бити да нема наше одговорности и саучесништва у томе.

Теза првог дела текста, дакле, је да постоји изузетно изражена интелектуална корумпираност у Србији („локална“ и „глобална“ корумпираност интелектуалаца), која махом произилази из провинцијализма садржаног у ставу некритичког прихватања квази-политичког „мејнстрима“ који се намеће кроз савремени колонијални дискурс (чији је, иначе, део и тзв. „постколонијални дискурс“). Политизација у лошем смислу – која је суштински деполитизација – прожела је све сфере друштвеног деловања, без остатка, и тако узроковала можда једину ствар која је гора од „смрти политичког“ – а то је „смрт интелектуалаца“. Ова „друга смрт“ је суштински много погубнија, јер када се униште претпоставке за могућност критичког мишљења, и када се образовање и аутономно истраживање сасече у корену – а управо то је оно што се данас у институцијама у највећој мери чини – онда доминација прожима дубоко, и лако. Штавише, потребно је што снажније афирмисати колонијални дискурс. Примери за то су и „филозофски догађаји“ у Србији у протеклој години: додела почасног доктората Мајклу Волцеру, са једне стране, док са друге стране, рецимо, није било могуће пронаћи средства да у Београду гостује Имануел Валерстин, а светски познати француски филозоф Жак Рансијер гостовао је практично сасвим „ундергроунд“ и у потпуности ванинституционално. Колонијални дискурс је „политички коректан“ и води у „обећани рај“. Савремени колонијални дискурс је тоталитаран и дубоко офанзиван – а чини се да је његов крајњи циљ укидање самог мишљења. Јер ако се револуционарност више не буде могла ни мислити, доминација је практично савршена и потпуна. Ако се нихилистичка релативизација свих вредности спровела у дело, онда нема више вредности за које би вредело живети и борити се – онда је једина вредност „голи живот“ и ма какав опстанак – а у таквом свету и мишљење постаје сувишно.

Против тога, разуме се, ипак су могући различити облици деловања. Али претходно је потребно разумети да етика, баш као и ум, у себи садржи бесконачни захтев. То је тачка у којој се етичко и умно сусрећу, јер оба траже немогуће: одговорности и ума никад није доста, одговорност увек позива на још одговорности, а слично стоји ствар и са умом.

Постмодерна и либерална „издаја интелектуалаца“

Савремени колонијални дискурси, у филозофском смислу, у протекле две деценије

махом су се концентрисали на две линије реконструисања и реинтерпетације стварности: неолибералну и постмодерну. Неолиберална, кроз сејање уверења да живимо „у најбољем од свих могућих светова“, о истом трошку хтела је да означи и крај дијалога, крај теорије, крај историје и крај догађаја. Антифилозофска покретачка снага неолиберализма, у овом случају, произилазила је из тога што је став који је та мисао заузела према филозофији спољашњи, тј. формиран у спољашњости економског поља, и пропратне политичке моћи и идеологије. А баш зато што је антифилозофија, она се појавила и као антиполитика, где је „демократија“ замењена „демократском употребом силе“ и „демократским ратовима“, „ правда“ је замењена „стабилним функционисањем система“ а „закон“ управо „изузецима“ који постају правило.

Свакако, легитимно питање је онда није ли се постмодерна појавила управо као идеја која треба да отвори различит нови простор у теорији, и то као простор за препознавање мноштва и разлика, као самог „људског стања“, није ли поново увела улогу и смисао „другости“? Али каква је политичка филозофија постмодерне? Шта је постмодерна афирмисала ослањајући се на етику у области практичне филозофије, тачније, у усмерености на сингуларност и индивидуалност, на сингуларну „постполитичку етику постмодернизма“? Добили смо артикулацију политике живота и политике преживљавања – афирмацију управо поменутог „голог живота“ – у којима се радикални напади на културу, цивилизацију и традицију појављују неретко и као веће интелектуално насиље него у случају неолиберализма.

Интелектуалци између позива и одговорности – скица одговора на колонијалне дискурсе

Револуционарност одговорности садржана је у следећем: „Буди одговоран јер то је немогуће!“. Или, у радикалнијој, али нажалост и не мање животној ситуацији, „Буди одговоран јер то није дозвољено!“. И најзад, у чувеном просветитељском кантовском диктуму „Имај храбрости да се служиш сопственим умом!“, у ситуацији у којој то заиста изискује храброст. Овде се, опет, назире унутрашња веза која постоји између ума и етике, или радије специфичност једне умне етике која налаже објективност, непристрасност и универзалност.

Али који су то моменти који данас могу пружити излаз у замало безизлазној ситуацији тј. шта следи када разумемо ову револуционарност одговорности? Легитимитет и фундаменталност нечег што провизорно зовемо „анархистички моменат“ појављује се у ситуацијама када закон престаје да важи. То не подразумева критику идеје легалитета него баш напротив: када је закон суспендован, тј. у моменту када нестаје његова

универзализација, другачији облици регулативних мера и самоорганизовања друштва, како би могло функционисати, постају не само оправдани него и пожељни. У вези с тим, други је тзв. „моменат одбијања“, у теорији познат и сликовито приказан у чувеној Бартлбијевој реченици „Радије не бих...“ („I would prefer not to...“). Овде своје место налазе различити облици интелектуалних и грађанских „непослушности“, који црпе снагу из бескомпромисности када је реч о начелима ума и умне етике. Од субверзивности нечињења до субверзивности смеха, од покретања различитих облика интелектуалних делатности и аутономних истраживања до деловања у свакодневном животу, ради се о реализовању слободе садржане у сваком појединачном „Не!“ које кажемо колонијалној доминацији. Трећи моменат је „моменат универзализације“ тј. разумевање да легитимитет имају искључиво принципи и деловања која се могу универзализовати – попут принципа слободе и принципа правде, и не мање важно, принципа достојанства.

Најзад, реч је пре свега о стварању простора за креативно и аутономно интелектуално деловање. У поглављу „Апсолутна слобода и терор“ Хегелове *Феноменологије духа*, остављајући овом приликом по страни све друге разлике, поставља се питање шта један појединац може да учини у стању терора. Јер у стању терора (рецимо, терора партократије и олигархије) ниједан појединац у суштини не ради, обзиром да није у стању да екстернализује нешто што носи његов рукопис, лични печат и потпис. То је стање у којем свест губи способност самоизражавања и „не допушта ничем да се отргне и постане слободни објект“. Иако појединац живи и ради у режиму који себе зове „универзалним“ и „апсолутном слободом“, у стању апсолутног терора самосвест постаје супротност универзалне слободе, а универзално се испоставља као лажно универзално. На питање „Каква је ово слобода?“ Хегел одговара да је то „празно место апсолутно слободног сопства“, „најхладнија и најподлија од свих смрти“. Хегел, наиме, овде објашњава шта се дешава када одређени партикуларитет присваја универзалност и тврди да представља општу вољу. Али „воља“ коју званично представља влада прогоњена је „вољом“ која је искључена из функције представљања. Зато је влада установљена на основама дубоко параноидне економије.

За почетак, дакле, артикулације темељних начела и принципа за деловање у таквој ситуацији, поред поменутих момената не треба заборавити две ствари: да теорија без праксе увек остаје празна, баш као што пракса без теорије остаје увек слепа. И да морамо делати тако да на крају, као што рече песник, можемо да кажемо: „Учинили смо што смо могли и пропатили што смо морали“. А да ли је то довољно? Не, никада неће бити довољно. Али време је да почнемо.

(Краћа верзија обраћања на скупу „Интелигенција између позива и одговорности“, Филозофски сусрети XIV, Топола, 9. јул 2011)